

Satura rādītājs

Arnīs Kluinis. Ievads. Mihelsa vilšanās neliek vilties	14
Roberts Mihelss. Priekšvārds pirmajam vācu izdevumam	30
Roberts Mihelss. Priekšvārds otrajam vācu izdevumam	35

Ievads

1. nodaļa. Demokrātiskā aristokrātija un aristokrātiskā demokrātija ...	44	
Monarhijas metafiziskā būtība – demokrātijas teorētiskais pamatpostulāts – monarhistisko un demokrātisko principu pēdējā laika sajaušanās – demokrātijas ēra – aristokrātija demokrātiskā tērpā valstī un partijā – masa kā jebkādas partijiskās rošības pamatpriekšnoteikums – konservatīvo duālisms – aristokrātisko vajadzību un pārliecības realizācija ar demokrātisku liekulību – demokrātija kā mērķa sasniegšanas līdzeklis arī liberālismā – vēsturiskais apskats – grūtības formulēt demokrātijas būtību.		
2. nodaļa. Mantojamības instinkts	56	
Mantošanas princips kā socioloģisks likums – bagātību ieguvušo pacelšanās līdz vecajiem valdošajiem slāņiem.		
3. nodaļa. Partijiskās kustības vērstība uz lielu skaitu	59	
1. Rūpes par kopumu kā sociālo cīņu ētiskais izpušķojums		59
Ētika kā kundzības līdzeklis – politiskā partija kā kopējo interešu sargs – sociālisma pieteikšanās palīdzēt visiem un tā kritika.		
2. Skaita vairošana kā politiskā spēka faktors		62
Politisko partiju liekuļošana varas sagrābšanas mērķa dēļ – transgresijas likums partijiskuma dabiskajās norisēs.		

I daļa. Vadonības etioloģija

A. TEHNISKIE UN ADMINISTRATĪVIE RAŠANĀS CĒĻŅI		
1. nodaļa. Ievads: organizācijas nepieciešamība	66	
2. nodaļa. Tiešās masu kundzības mehāniskā un tehniskā neiespējamība	68	
Pašnoteikšanās un pašpārvalde ar tautas sapulces palīdzību. Par masu psiholoģiju		68
Demokrātiskā sistēma – masu uzņēmība pret paniku – masu sirdsapziņas trūkuma patoloģiskais moments – tiešās masu kundzības neiespējamības faktori – skaits – telpa – jēdzīgo kontaktu trūkums – organizācijas pārtapšana no vienādo tiesību sistēmas par dažādo pienākumu sistēmu – ievēlēto teorētiski absolūtā atkarība no vēlētajiem – profesionālās vadonības nepieciešamība un tās konsekvences – vadoņu audzētavas – saistīto mandātu izmantošana.		
3. nodaļa. Mūsdienu demokrātiskā partija kā kaujas partija; tās kareivīgums	77	
Mūsdienu partijiskās cīņas savdabība – pavēlēšanas centralizācijas nepieciešamība kā sekas ātruma un izlēmīguma nepieciešamībai – teorētiskā demokrātija kā nokavēto darbu sistēma – praktiskās demokrātijas pakārtotība stratēģijas prasībām – masu locīšanās pēc vadoņu gribas godāšana par «demokrātisko tikumu» – sociālistiskās partijas terminoloģiskā radniecība ar kaujas organizāciju.		
B. PSIHOĻOĢISKIE RAŠANĀS CĒĻŅI		
1. nodaļa. Vadoņu ieradumtiesības būt delegātam	81	
Ievēlēšana noteikta mērķa dēļ attīstās par tiesībām uz pārvēlēšanu – demisiijas draudi kā vadoņu noturēšanās pēdējais līdzeklis.		
2. nodaļa. Masas nespēja iztikt bez vadoņa	85	
Masai trūkst intereses par tās lietu kārtošanos – vairums partijas biedru ir kusli savu tiesību izmantotāji – amatpersonu tiešās vēlēšanas realizē mazākums – etniskās īpatnības pastiprina masu tendenci uz nepatstāvību – masu nespēja iztikt bez vadības rada problēmas vadoņiem sakarā ar masu tūlību neparedzētās situācijās – vadoņu pārkraušana ar darbiem kā rezultāts masu vajadzībai pēc vadības.		
3. nodaļa. Masu pateicība	93	
Prasība pateikties par izdarītajiem pakalpojumiem – svētais pateicības pienākums kā viens no masu vadišanas pamatiem.		
4. nodaļa. Masu vajadzība paust pielūgsmi	95	
Ārējās pazīmes tam, kā masas godina vadoni – vadoņu daudzinašana viņu dzīves laikā – vadoņa vārda pārņemšana uz partiju – vadoņa kanonizēšana pēc viņa nāves – dievkalpojums kā dvēseliska nepieciešamība masai.		

5. nodaļa. Vadonības ārējās izpausmes. Runas dāvanas. Izskatīga āriene. Enerģija. Slava. Vecums	102
Runas dāvanas un demokrātija – zināšanu, fanātisma un pārliecības dziļuma iedarbība uz masām – ārpus partiju politiskās sfēras iegūtas slavas pievilcības spēks – slavenību ciņa ar partijā izaugušajiem vadoņiem – mūža gadu nozīmes robežas – masu psiholoģijas dotais pamats profesionālo vadoņu pārākumam pār autsaideriem.	

C. INTELEKTUĀLIE RAŠANĀS CĒĻOŅI

1. nodaļa. Lietišķā un formālā pārākuma (izglītības līmeņu atšķirību) rašanās profesionālajā vadonībā	111
1. Organizācijas vadītājiem (šaurākā nozīmē)	111
Pievērsšanās funkciju diferencijai – demokrātijas birokratizācija.	
2. Lietpratīgi pildot daudzveidīgos partijas uzdevumus	113
Profesionālās vadonības rašanās saasina vadoņu un vadāmo atšķirības izglītības ziņā – vadīšana kā profesija un profesionālo zināšanu rašanās.	
3. Vadoņu neizvietojamība kā viņu kompetences sekas	115
Masas nekompetences pieaugums līdz ar vadoņu iekļūšanu likumdošanas instancē – rutīna kā vadoņu kundzības līdzeklis – sabiedriskās domas atziņa vadonim un tās atgriezeniskā iedarbība uz partijas masām.	
4. Vadoņu neizvietojamība kā varas līdzeklis	118
Vadoņu neizvietojamība kā nepieciešamais pārsegs masu nekompetencei.	

II daļa. Vadoņu kundzības faktiskais raksturs

1. nodaļa. Vadonības stabilitāte	124
1. Partijas uzticība saviem vadoņiem	124
Vēsturiskais pierādījums vadoņu stabilitātei sociāldemokrātijā – labi organizētas partijas vadoņu vidū trūkst dezertieru – ievēlēto vadoņu pilnvaru laika ilgums – viņu stāvokli uz ilgu laiku nodrošina tehniski un psiholoģiski cēloņi – amatā ir «āiesilst» – ilgstoša darba dotās priekšrocības partijai – profesionāli nosacītais atbildības izjūtas pieaugums amatā esošajiem – taktiskā nepieciešamība ievērot pēctecību masu vadīšanā – vadības stabilitāte kā partijas bloķēšanās pamats.	
2. Par dažiem cēloņiem, kas nosaka uzticību partijai:	
a) vēsturiskums	134
Partijisko vadoņu dažādās pakāpes uzticībai saviem karogiem no partijas finansiālā spēka viedokļa – kārdinājumu trūkums kā stabilitātes faktors – vadoņu pašāvēlības un neuzpērkamības attiecība pret sistēmu, pēc kādas partija atbildzina par tai sniegtajiem pakalpojumiem.	
b) finansiālā vara partijā	141
α) bagāto partijas biedru plutokrātiskā ietekme	141
1. parlamentārajās frakcijās	141
2. partijas amatov un kongresos	142
3. partijas presē	144

β) partijas kase kā vadonības varas līdzeklis	145
Finansiāli spēcīgā partijā noteikti partijas biedru slāņi un pats partijas ierēdņu aparāts ir atkarīgs no partijas, t. i., no partijas varas vīriem.	
γ) misionāri un kompanjoni	148
δ) kaut kas par strādniekiem kā darba devējiem	153
Principiāli zemais atalgojums ierēdņiem kā piesardzības līdzeklis pret vadoņu varas izveidi; šā principa trūkumi.	

2. nodaļa. Prese kā vadoņu varas līdzeklis	158
Prese kā vadoņu slavas izplatītāja – vārdus uzrādošā prese ir tiešas, bet anonīmā prese – netiešas kundzības rīks.	
3. nodaļa. Praktiskās attiecības starp vadoņiem un masām	162
1. Masu atsacīšanās vadonības veidošanā (vēsturiski teorētisks apskats)	162
Profesionālā vadonība kā demokrātiskā principa noliegums – deleģēšanas principa kritika – senākie franču sociālisti un visjaunākie itāliešu konservatori.	
2. Politiskās vadonības parlamentārais raksturs demokrātijā	166
Partijas prestiža sargāšana parlamentā kā bremzes, kas kavē masas kritizēt vadoņu rīcību – parlamentārās frakcijas īpašā vieta un īpašās tiesības partijā.	
3. Ārpusparlamenta vadonības vara strādnieku kustībā	172
Augstāko pakāpju vadoņu pārsvars partiju kongresos – oligarhija arod-biedrībās un arteļos.	
4. Personiskais moments vadonībā	179
Kā praktiski tiek sašaurināts tas pienākumu loks, kāds vadoņiem būtu attiecībā pret masām – kā vadoņi salauž masu gribu.	
5. Ciņa starp vadoņiem un masām	182
Masu bezspēcība attiecībā pret vadošo mazākumu – vadoņu savstarpējā bloķēšanās.	
6. Pavērsiens uz kooptāciju	188
4. nodaļa. Birokrātisms un centralizācija partijismā	190
1. Birokrātisms	190
Dziļi specializēta ierēdņu aparāta rašanos padara nepieciešamu organizācijas pašsaglabāšanās dziņa – valstī un partijā – sociālisma kultūrmērķu un internacionālisma zudums līdz ar partiju birokrātijas attīstību – birokrātisma gara uzplaukums partijā.	
2. Centralizācija	195
Partijas vēsturiskā attīstība no centralizēta absolūtisma uz absolūtu centralizāciju un tālāk uz irdenu federāciju starp absolūtiskām daliepcentrālēm – nacionālā un lokālā greisirdība starp vadoņu grupām – internacionālisma izmantošana lokāliem mērķiem – decentralizācija zem brīvības lozunga un nodalījušās grupas centralizācija.	

5. nodaļa. Cīņa par varu starp vadoņiem	206
1. Cēlonība	206
Demagoģijas kopšana, novēršot jaunu vadoņu parādīšanos – visdažādākie knīfi vadoņu cīņā par varu partijā – divu gaiļu antagonisms vienā vistu kūtī – neuzticība demokrātijā kā oligarhiska pazīme.	
2. Veco vadoņu paņēmieni varas saglabāšanai	211
Sociāldemokrātiskās vadonības ierēdnieciskais raksturs – veco vadoņu pretenzijas kontrolēt savu pēcteču izaugsmi no pūļa – vārda brīvības ierobežošana dumpīgi noskaņotajiem – veco vadoņu ieperināšanās jauno kustību vadībā – opozīcijas neitralizācija, apmīļojot tās vadoņus – bīstamu partijisko konkurentu uzpirkšana ar forsētu karjeru.	
3. Vadoņu korporācijas profilaktiskie līdzekļi pret atsevišķu cilvēku centieniem balstīt savu karjeru uz parlamentārisma sniegtām iespējām	215
Deputātu izņēmumstāvoklis partijiskajā kopībā – mazākumā palikušo vadoņu vērsšanās pie vēlētāju gribas.	
4. Vadoņu kandidātu paņēmieni cīņā par varu partijā	218
Jauno vadoņu taktika – šķietama pakļaušanās kā taktisks paņemiens – partijiskā saliedētība un disciplīnas saglabāšana kā līdzekļi, ar kuriem partijiskās varas saimnieki atgaiņājas pret mazākumu grupējumu vadoņu centieniem iegūt brīvību – teorētiskie likumi cīņai starp vadoņiem.	

III daļa. Masu vadīšanas atgriezeniskā psiholoģiskā ietekme uz vadoņiem

1. nodaļa. Vadoņu psiholoģiskās pārvērtības	222
Demokrātisko vadoņu caurmēra kvalifikācija – ideālistisko apsvērumu pārsvars vadoņu dvēselē pirms vadītāja vietas ieņemšanas – varas apziņas un varas bada izjūtas attīstība pēc tapšanas par vadoni – vadoņu turēšanās pie saviem amatiem kā viņu ekonomisko un profesionālo privātinterešu veidošanās rezultāts – altruisma pārvēršanās par egoismu kā nepieciešamība vadoņu dvēselēm – vilšanās loma un pāreja no revolucionārisma uz reformismu – vadoņu tikumiskā limeņa pazemināšanās proporcionāli partijas valstiskās ietekmes pieaugumam.	
2. nodaļa. Bonapartiskā ideoloģija	230
Tautas suverenitātes aizmetņi centralizācijai – vadonis kā masu gribas iemiesojums – vadoņu pretenzijas uz masu paklausību tāpēc, ka viņi darot zināmu masām masu gribu – bonapartisma demokrātiskā dzimšana kā svarīgākā sastāvdaļa vadoņu varai pār masām – pret vadoņiem vērstās kritikas nosaukšana par apgrēkošanos pret masu gribu.	
3. nodaļa. Partijas pielīdzinājums personai (<i>Le Parti, c'est moi</i>)	237
Vadoniskuma despotiskums kundzības tieksmju dēļ – lietišķu apsvērumu dēļ – partijisko funkcionāru krietnuma radītās briesmas demokrātijai.	

IV daļa. Vadonības sociālā analīze

1. nodaļa. Ievads: buržuāzijas paširstība šķiru cīņā	244
Sociālā jautājuma ģenēze – apziņa kā vēsturi veidojošs faktors – buržuāzija pati attīsta šo apziņu proletariātā – dažu elementu atšķelšanās no buržuāzijas un kļūšana par strādnieku šķiras lietu kārtotājiem kā kāda vēsturiskā procesa rosināta parādība – proletārisko kustību vadonība – un eksburžuju loma tajā – kāda vērtība politiskajās un sociālajās cīņās ir pārliecībai par savām tiesībām – ierobežojumi šādai vērtībai.	
2. nodaļa. No buržuāzijas cēlušās sociālistiskās vadonības tipoloģija	255
1. Iekļaušanās cēlonība	255
Sociālisms kā sociālisma dabiskā ideoloģija – akadēmisko aprindu izcelšanās vide – šķēršļi, kas kavē intelektuāļu pieslēšanos sociāldemokrātijai – divi būtiskie akadēmisko aprindu tipi brīdī, kad tie pāriet pie sociāldemokrātiem – zinību pārņemtais vīrs – augsti tikumīgais vīrs – šo tipu pārklāšanās – nejaušības moments pārejā uz strādnieku partiju un pēdējā grūdienu piespiedu daba – vilušies patrioti – vēl daži buržuāzisko sociālistu tipi – pakāpalikušais skauģis – savādnieks – pūšlotājs – bara cilvēks – godkāres pārņemtais.	
2. Rekrutēšanās profesionālās jomas	266
Gara zinātņu un dabas zinātņu pārstāvji.	
3. Ebreji kā rekrutēšanas joma	268
4. Bagātņieki	272
Plutokrātijas sociālistiskās noslieces kā ideālisma, pārsātinājuma un baiļu sintēze.	
3. nodaļa. Organizēšanās dēļ notikušās sociālās pārvērtības	274
1. Sīkpilsoņu pieplūdums proletariāta partijai	274
Strādnieku partijas attīstība par tautas partiju – dažas norādes par demokrātiskas partijas komplektācijas statistisko analīzi.	
2. Strādnieku organizācija kā jaunu sīkpilsoņu slāņu radītāja	277
Partija un tās pievilcība jauno un mērķtiecīgo biedru acīs – karjeras iespējas partijā kā aizvietojušas citām iespējām, kādas algotajiem strādniekiem ir zudušas līdz ar lielrūpniecības attīstību – partija kā iespēja pāriet no darba ar rokām pie darba ar galvu – partijisko ierēdņu pārtapšana no strādniekiem par sīkpilsoņiem – jautājums par ģenerālo attiecību starp partijas ierēdniecību un masām – partijas mehānisma radīto izmaiņu materiālās un psihiskās sekas – sociālā apmaiņa starp šķirām.	
3. Uzņēmējdarbības atbalstīšana ka jaunu sīkburžuju slāņu veidotāja sociālistiskā	285
4. nodaļa. Nošķiršanās vajadzība strādniecībā	290
Atsevišķā strādnieka sīkpilsoniskais gala mērķis – nodalīšanās strādniecībā pēc profesijām un algas tarifiem – pretstats starp organizētajiem un neorganizētajiem, starp streikotajiem un samiernieciskajiem – strādnieku aristokrātijas tieksme atšķelties.	

5. nodaļa. Proletāriskās izcelsmes strādnieku vadonība 297

Ierobežojumi dvēseliskai saskaņai starp proletāriskas izcelsmes vadoņiem un masām – mēģinājumi partijas dzīvī aizvietot intelektuālus ar eksstrādniekiem – par arodbiedrību līderu raksturojumu – viņu nopietnā pieeja – viņu atbildības izjūta – teorija par politisko mēlnešu izskaušanu – arodbiedrību vadoņu profesionālo īpatnību neatbilstība demokrātijai – viņu tieksme uzkundzēties – viņu uzpūtība un pašapmierinātība – proletārisko strādnieku vadoņu loma vēsturiskā skatījumā – viņu neuzticamība – ieskaits mūsdienu strādnieku kustībā ASV un Anglijā.

6. nodaļa. Tā sauktais jautājums par zinātnu doktoriem un intelektuālo elementu nepieciešamība strādnieku kustībā 313

Pretēji vērsts apsūdzības pret partijas akadēmiski izglītajiem biedriem – diplomēto cilvēku tieksme uz radikālismu – viņu virsvīdusmēra revolucionārā kaisle un enerģija kā sekas viņu pāraugšanai no buržuāzijas uz sociālismu – šā fenomena vēsturiskums – šā faktora pārtapšana līdz ar sociāldemokrātijas politiskajiem panākumiem – diplomēto cilvēku aptuveni vienmērīgais sadalījums pa partijskajiem novirzieniem – izglītoto nicināšanas cēloņi partijā – kāpēc no tikumiskā viedokļa ir nepieļaujami, ja bijušie strādnieki neieredz diplomētos – skolotās intelīģences nepieciešamība proletariāta cīņas vadīšanai.

V daļa. Preventīvie pasākumi, mēģinot ierobežot vadoņu varu

1. nodaļa. Referendums 326

Referenduma retā piekopošana politiski organizētajā strādniecībā – viduvējie rezultāti tā dažreizējās lietošanas gadījumos – tiešie tautas lēmumi neder oligarhijas rašanās novēršanai.

2. nodaļa. Atsacīšanās postulāts 332

Prasība, lai vadoņi atteiktos no buržuju dzīvesveida – līdzīgi sadzīves apstākļi neizslēdz uzkundzēšanos – dzīves stila ietekme uz gribas virzību – vēsturiskie eksperimenti.

3. nodaļa. Sindikālisma profilakse 337

Organizācijas vajadzību respektēšana – sindikālisma antidemokrātiskais piesitiens – sindikālisma paši galvenie maldi – deleģēšana saimnieciskās organizācijās norit pēc līdzīgiem likumiem kā politikajās partijās – tiešās masu akcijas kā audzēlīgs lauks politikas dižvīriem – vadoņu kundzības slēptais raksturs sindikālismā – sindikālisms kā deklarēta mazākumkustība – kur vairāk spēka, tur vairāk autoritārisma.

4. nodaļa. Anarhisma profilakse 345

Anarhistisko vadoņu īpatnības – kārdinājumu trūkums kā vadoņu rindas attīrošs faktors – oligarhisko principu piemērošana anarhistiskās revolūcijas izvešanai – praktiskā darbība rada autoritārus vadoņus arī anarhismā.

VI daļa. Sintēze: oligarhiskās tendences organizācijā

1. nodaļa. Organizācijas konservatīvā bāze 350

Demokrātiskās politikas robežas demokrātiskā partijā – organizācijas radīšanas iezīmes pazūd visur, kur vien organizācija izaug – partijas organizācijas tieksme pēc iespējami lielāka biedru skaita – parlamentārisms kā tieksme pēc iespējami liela balsu skaita – partija pret valsti ir modelis pret oriģinālu – partijas organizācijas kopatkarība no valsts varas – partijas attīstība no mērķa sasniegšanas līdzekļa par pašmērķi – šīs attīstības stindzinošās sekas – dažu sociālistisko partiju pārejošie panākumi pēckara laikā neatstāj būtiskas sekas.

2. nodaļa. Demokrātija un oligarhijas dzelzs likums 358

Šķiru cīņas teorija kā teorētiskais pamats mazākumu cīņai par varu – valdošā šķira kā vēsturiski iepriekšējo kundzības aprindu sakausējums ar jauniem, no masām nākušiem ļaudīm – aristokrātiskās doktrīnas vecajā franču sociālismā – vairākuma valdīšanu noraida arī nākamie sociālvolucionāri – Marksa sociālistiskā sabiedrība – kļūdainie pieņēmumi un izvedumi tajā – varbūtība, ka ekspropriatoru ekspropriācija radīs jaunu valdošo mazākumu – diktatoriskā pārejas posma antidemokrātiskā iedarbība – sociālisms nav problēma tikai ekonomikā, bet arī demokrātijā, t. i., pārvaldē – sociālistu naivums psiholoģijā – darba un kapitāla pretējo interešu saglabāšanās šķiriski jauktā, ideoloģiski būvētā sociālistu partijā – briesmas, ko rada partijiskā birokrātija, kļūstot par partiju partijā ar saviem, no kopējās organizācijas daļēji atšķirīgiem mērķiem – marksisms neatspēko uzskatus par politisko šķiru – šai šķirai piemītošās absorbcijas spējas.

3. nodaļa. Kopsavilkums 375

Oligarhiju veidošanās shēma partijās, kuras darbojas demokrātijas apstākļos – demokrātijai iekšēji piemītošā nespēja – būtiskākais šķērslis ir masu nemazināmā nekompetence – demokrātisko masu kustību vērtība un tās ierobežojumi.

Arnis Klūinis. Biogrāfiskas ziņas par R. Mihelsa pieminētajām personām 384

Neidentificēto personu saraksts 426

Grāmatā sastopamo svešvalodu teicienu un jēdzienu skaidrojums 427

Mihelsa vilšanās neliek vilties

Roberts Mihelss (1876 – 1936) ir pazīstams – cik nu vispār pazīstams – ar darbu «*Zur Sociologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*», ko latviskojam kā «Moderno demokrātiju partijiskuma socioloģija». Grāmata tulkota no tās ceturtā vācu izdevuma (1989) un papildināta ar fragmentiem no «partijiskuma» iztirzājuma citos Mihelsa darbos, kā arī ar piezīmēm par personām un faktiem, ar kuriem Mihelss pamato savus apgalvojumus.

Kāpēc Mihelss riņķo ap Vēberu

Mihelsa tēlam drīzāk kaitē nekā palīdz tas, ka viņš pats nosauc Maksu Vēberu, veltot šīs grāmatas pirmo izdevumu (1911) «manam mīļajam draugam Maksam Vēberam Heidelbergā – ar dvēseļu radniecības diktētu sveicienu» utt., un ka tagad arī līdz Latvijai ir atnākusi mode piesaukt Vēberu vietā un nevietā. «Kopš 1906. gada sākuma starp Robertu Mihelsu un Maksu Vēberu nodibinājās ārkārtīgi ciešas attiecības, kurām intimitātes un intensitātes ziņā nav līdzinieču Vēbera biogrāfijā», liecina Volfgangs J. Momzens grāmatā «Makss

Vēbers un viņa laikabiedri»¹, bet Mihelss šajā grāmatā tik un tā paliek viens no daudzajiem laikabiedriem – paliek par vienu no daudzām planētām, kuras riņķojušas ap zinību spīdekli Vēberu un kuras izraisa interesi ne tik daudz pašas par sevi, cik ar to, ka spīdekļa pavadoņu orbītu izpēte ļauj spriest par norisēm šīs sistēmas centrā.

Turpinot šo analogiju, tieši Mihelsam ir vislielākās iespējas pazust Vēbera gaismā, kura tagad aptver daudz plašākus apgabalus nekā tad, kad Vēbers dzīvoja vai bija nesen kā miris. «Lai gan R. Mihelsa idejas ilgu laiku prevalēja, ietekmējot franču, vācu un angļu – amerikāņu zinātnisko literatūru, mūsdienu buržuāziskā socioloģija (ievērojamāko pārstāvju M. Djuveržē, D. Sartori, M. S. Lipseta u. c. personā) par politisko partiju socioloģijas «dibinātāju» uzskata tieši M. Vēberu,» 70. – 80. gadu jeb «Vēbera renesanses» situāciju raksturoja Eduards Ožiganovs². Momzena kolēģis Ralfs Dārendorfs pielīdzina Vēberu «ubikvistam» – «visuresošajam» šā vārda reliģiskajā nozīmē, t. i., runā par Vēberu gandrīz kā par Dievu, kurš izceļas uz gāzto elku fona, bet viņa jaunākie laikabiedri nav pieminēšanas vērti: «Konts un Spensers ir kļuvuši par eksponātiem sociālo zinātņu muzejā. Marksa citātus izmanto kā etiķeti svarīguma piešķiršanai saviem produktiem. Pareto un zināmā mērā arī Dirkhemu atceras sakarā ar noteiktām teorēmām.»³

«Oligarhisko tendenču dzelzs likums»

Parasti Mihelss nonāk to vidū, kuru veikums tiek pieminēts «noteiktas teorēmas» veidā, gandrīz vai aizvietojot Mihelsa grāmatu ar

¹ **Mommsen W. J.** Robert Michels und Max Weber. *Gesinnungsethischer Fundamentalismus versus verantwortungsethischer Pragmatismus*. – Im: Max Weber und seine Zeitgenossen. – Göttingen, Zürich, 1988. – S. 197.

² **Ожиганов Э. Н.** Политическая теория Макса Вебера. – P., 1986. – С. 84 – 85.

³ **Dabrendorf R.** Max Weber und die moderne Sozialwissenschaft. – Im: Max Weber und... – S. 784.

vienu atzinumu no tās: «Organizācija ir māte ievēlēto kundzībai pār vēlētajiem, pilnvaroto kundzībai pār pilnvarojuma devējiem, deleģātu kundzībai pār tiem, kuri viņus deleģējuši» (376. lpp.).

Vairāk nekā tikai vienu Mihelsa teorēmu saskata Franks R. Pfetšs priekšvārdā «*Zur Soziologie...*» ceturtajam izdevumam, uzrādot trīs skatpunktus, kuri šķiet attaisnojam nodarbošanos ar Mihelsa atstātajiem tekstiem: «Diskusija par viņa partijteoriju, kura savu kondensēto izpausmi ir radusi «oligarhisko tendenču dzelzs likumā», analīze par to, kā viņš piesaistījās fašistiskās vadonības valstij, un noslēgumā arī viņa devums elites teorijā.»¹

Mihelsa zinātnisko un sabiedrisko darbību var rezumēt kā izmīstīgu brīdinājumu cilvēkiem nepārdot savas balsis vēlēšanu tirgū pret tukšiem un neizpildāmiem, bet tieši tāpēc potenciālo vēlētāju egoismam absolūti pieskaņotiem solījumiem. Diemžēl autora pārmērīgā degsme dažkārt dod pretēju efektu, padarot viņa valodu grūti uztveramu un vēl jo grūtāk tulkojamu. Proti, Mihelss vērsas pie katra lasītāja un vienā grāmatā ietilpina tekstus vācu, franču, itāliešu un angļu valodā un apaudzē tēzes ar vēsturisku faktu gūzmu, lai katrs varētu atrast kaut ko tieši viņa dzīves pieredzei atbilstīgu. Taču piemēriem, kas it kā maksimālas uztveramības dēļ izstāstīti attiecīgā perioda žargonā, izrādās ļoti īss mūžs. Vai daudzi no mums pēc desmit gadiem vēl zinās, ko īsti 21. gs. pirmajos gados mums nozīmēja teiciens «no Marsa» – vai tas attiecās uz kādu no Latvijas ministru prezidentiem, uz Latvijas meistar dziedoņiem Eirovīzijā? Un kā šo frāzi sapratīs pēc simt gadiem un Vācijā? Tāpēc tulkotājs var tikai pateikties visiem, kuri palīdzēja ar padomiem, kā arī uzņemt atbildību par situācijām, ja grāmata rosinās izteikties citus vēsturisko notikumu un vārdu nozīmju skaidrotājus.

Mihelss un viņa tēmas latviešu valodā pirmoreiz tika nosauktas 60. gadu vidū krievu marksistiskā propagandista Genadija Ašina skatījumā: «Visbeidzot, no pirmās paaudzes elitistiem jāatzīmē

¹ Pfetsch F. R. *Einführung in Person, Werk und Wirkung.* – Im: Michels R. *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie.* – Stuttgart, 1989. – S. XVII.

R. Mihelss, kas formulējis tā saukto oligarhisko tendenču dzelzs likumu, kura būtība ir tā, ka «demokrātija, lai saglabātu sevi un panāktu zināmu stabilitāti,» ir spiesta organizēties, bet organizēšanās ir saistīta ar aktīvā mazākuma, elites veidošanos, kurai obligāti jāuzticās, jo masu tiešās kontroles nodibināšana tehniski nav iespējama. Tāpēc demokrātija neizbēgami pārvēršas oligarhijā un tādējādi, izdarot apvērsumu sociālajās attiecībās, mēs bēgam no Scillas, lai nokļūtu pie Haribdas.»¹

Iegaumēt Mihelsu kā «oligarhisko tendenču dzelzs likuma» autoru jau ir erudīcija, ar ko izdosies paspīdēt sabiedriski politiskajās diskusijās tiklab Latvijā kā jebkur citur pasaulē.² Tālāk oratori atbilstīgi vai nu savai pārliecībai, vai ideoloģiskajai konjunktūrai var apliecināt vai apstrīdēt šāda likuma spēku un attiecināt to pret citiem spēkiem, pret dzīves pozīcijām un vērtībām.

Oligarhisko tendenču dzelzs likuma dēļ Mihelsam «nav nekādu šaubu» «nolikt uz sekciju galda» arī «savas dzīves labākos gadus», kurus «es pats esmu atdevis demokrātijas lietai», kā viņš raksta šīs grāmatas ievadā (33. lpp.). Proti, 1876. gadā Ķelnes lielburžuju ģimenē dzimušais Mihelss studiju gados, kad viņš uzturējās Vācijā, Francijā un Itālijā, pieslēgās sindikālistiem un 1900. gadā iestājās vispirms Itālijas, bet pēc tam arī Vācijas socialistu partijā. «Viņš bija sociālists uz morāles un uzskatu ētikas pamatiem un kā tāds palika

¹ Ašins G. Mūsdienu buržuāziskā socioloģija. – R., 1967. – 165. – 166. lpp.

² Mihelss raksta par «*eberne Gesetz der Oligarchie*». «*Ebern*» tiešajā nozīmē norāda, ka kaut kas ir veidots no bronzas. Mārtiņa Lutera tulkotajā vācu Bībelē minētās «*eberne Schlange*» latviski ir nosauktas par «vara čūskām» (4. Moz. 21; 9), kas parver iespēju vārdu spēlēm ap «oligarhisko tendenču vara(s) likumu». Pārnestā nozīmē «*ebern*» apzīmē stingrību. Šāda raksturojuma attiecināšanā uz likumiem lieli nopelni ir J. V. Gētem ar dzejoli «Dievišķais», kuru Ārija Elksne ir latviskojusi šādi: «Pēc mūžīgiem, stingriem / Diženiem likumiem / Vajag mums visiem / Savas esības / Loku noiet.» – Gēte J. V. Dzeja. – R., 1983. – 99. lpp. Oriģināla: «*Nach ewigen, ehrnen / Grossen Gesetzen / Mussen wir alle / Unseres Daseins / Kreise vollenden.*» – Goethe J. W. *Ausgewählte Gedichte.* – Braunschweig, 1901. – S. 101. «Dzelzs likumu» socialistiskās tradīcijās mēģinājis kopt Ferdinands Lasals ar «darba algas dzelzs likumu», par ko viņu asi sabāra Kārlis Markss «Gotas programmas kritikā» – Markss K., Engells F. Darbu izlase trīs sējumos, 3. sēj. – R., 1981. – 21. – 22. lpp.

savrupnieks vācu sociāldemokrātijā; gandrīz kopš sāka gala viņš kritizēja sociāldemokrātu politiku no sindikālisma stratēģijai tuva skatpunkta, par kura konkrēto saturu viņam ir jāpateicas galvenokārt itāliešu sociālistu partijai.»¹ Šāda partijiskā piederība, no vienas puses, neļāva viņam attīstīt akadēmisko karjeru Vācijā, bet no otras – lika vilties sociāldemokrātijā un vācu sociāldemokrātos jo sevišķi. No abām sociālistu partijām Mihelss izstājās 1907. gadā², kad viņš pārcēlās uz Turīnu un tur, ne bez Vēbera gādības³, varēja uzsākt politekonomijas privātdocenta darbu.

Mihelss kā adoptēts bērns

Momzena pieminētā «uzskatu ētika» ir Vēbera izkopts termins, kas izprotams pāri ar «atbildības ētiku» un Latvijā ienāca līdz ar Vēbera priekšlasījuma «Politika kā profesija» tulkojumu⁴. «Mihelss Vēberam savā ziņā bija viņa «uzskatu ētikas» *alter ego** – personība, kura no premisām, kuras lielākoties pieņēma arī Vēbers, spēja izvilkt tādas uzskatu ētikas noteiktas konsekvences, kādas Vēberam bija aizliegusi viņa pārmērīgā stingrība racionalitātes pašdisciplinā.»⁵ Proti, viņi abi bija vienisprātis, ka (sociāldemokrātisko) partiju birokratizācija izraisa kvalitatīvas pārmaiņas to stratēģijā un mazina revolucionāro sparū, bet Vēbers atšķirībā no Mihelsa nevērtēja šādu procesu noteikti negatīvi, jo birokratizācija izslēdz nopietnu revolucionāru akciju draudus⁶ – draudus demokrātijai: «**Politiska** demokratizācija ir vienīgais, kas **varbūt** ir sasniedzams, – un tas nav

¹ *Mommsen W. J. Robert Michels und Max Weber... – S. 197.*

² Turpat, 214.

³ Turpat, 198.

⁴ Atmoda. – 1989. gada 27. decembrī. – 4. lpp.; Vēbers M. Politika kā profesija. Zinātne kā profesija. – R., 2002. – 81. – 89. lpp.

⁵ *Mommsen W. J. Robert Michels und Max Weber... – S. 198.*

⁶ Turpat, 202.

tik maz! Cerēt uz kaut ko **vairāk** es nevaru **Jums** neļaut, bet nevaru arī **sevi** piespiest,» Vēbers rakstīja Mihelsam 1907. gada nogalē¹.

Gadus desmit vēlāk demokrātijas perspektīvas Vēbers attēloja kā «tikai vienu izvēli: vai nu «mašinizēta» vadonības demokrātija, vai arī demokrātija vispār bez vadoņiem, t. i., profesionālo, bet «neaicināto» politiķu kundzība bez iekšēja viņu izredzētības satvara, kas viņus padarītu par vadoņiem»². Pēc tādiem Vēbera izteikumiem ir grūti apstrīdēt Mihelsu par atsaucēm uz Vēberu tad, kad Mihelss jau ar cieņu raudzījās uz to, kā savu vadoņa lomu spēlēja Musolini. «Vēbera renesanses» labais tonis uzlika pienākumu šajā sakarībā Vēberu no Mihelsa norobežot rūpīgi³ un pārspilēti, jo Mihelsam izdevās izpildīt «pašam sev uzlikto uzdevumu» pētījumā par sociālismu un fašismu «ļaut, lai šeit valda tāda zinātniskā vaļširdība, kāda piedien tam, kurš savai tēmai pieiet bez jebkādas politiskās atkarības un partijiskās piesaistes, kaut gan rezervē sev dēla simpātijas pret to zemi, kas viņu adoptējusi»⁴. Par šāda uzdevuma izpildi liecina tas, ka **ne visur** ir saskatāmas zīmes par Mihelsa «adopciju», ja mēs patapinām viņa paša lietoto vārdu, no itāliešu fašistu puses. Piemēram, pagājušā gadsimta 30. gadu vidū producētās «*Enciclopedia Italiana*» 35 foliantos vispār **nav** atradusies vieta šķirklim par Mihelsu⁵; enciklopēdija iztiek **bez** viņa šķirkļos par fašismu un politiku, tomēr atzīmē Mihelsa esamību ar «oligarhisko tendenču dzelzs likuma» izklāstu šķirklī par partijām⁶. Tas gan neapgāž faktu, ka Mihelss raudzījās uz Musolini ne vien ar cieņu, bet arī ar padevību, no 1923. gada būdams viņa partijas biedrs. Pfetšs uzsver Mihelsa pārtapšanu 1928. gadā no

¹ *Mommsen W. J. Robert Michels und Max Weber... – S. 203.*

² Vēbers M. Politika kā profesija... – 73. lpp.

³ Piemēram, Momzena centieni: *Mommsen W. J. Robert Michels und Max Weber... – S. 211 – 215.*

⁴ *Michels R. Socialismus und Fascismus in Italien. – München, 1925. – S. V.*

⁵ Enciklopēdijas XXIII sējuma 201. lpp. ir gari un plaši stāstīti par itāliešu Renesanses laika skulptoru un arhitektu Miheloci (1396 – 1472) un tālāk par piemiņēšanas vērtu uzrāda norvēģu politiķi Peteru Kristianu Herslebu Kjeršovu Mihelsenu (1857 – 1925).

⁶ *Enciclopedia Italiana XXVI. – Milano, 1935. – P. 424.*

politekonomijas un statistikas profesora par «Musolini protežētu» politekonomijas un korporēšanās profesoru, tādējādi rezonējot Musolini idejām¹.

Par buržuja Mihelsa «adopciju» ir iespējams saukt arī viņa stāšanos sociālistu partijās, bet šī adopcija beidzās ar skandālu, jo «audzudēla» un «audžuvecāku» raksturi izrādījās pagalam nesaderīgi un atstāja pēctečiem ļoti nesimpātisku Mihelsa portretu, ko radījusi itāliešu komunistu vadoņa Antonio Gramši spalva: «Mihelss uzskata, ka viņa piedzimšana Reinas Prūsijā – tur, kur saskaras romāņu un ģermāņu kultūra, – jau pati par sevi nozīmē liktenīgu uzdevumu nostiprināt vāciešu un neolatīņu draudzību; viņa apvienojas vissliktākās iezīmes no vienas un no otras kultūras – viņš ir teitoņu filistrības un dienvidnieku tukšās plātības konglomerāts. Tā nu šis cilvēks, kurš kā kokardi demonstrē savu atkrišanu no ģermāņu rases .. man šķiet izsmalcināts liekulis, kurš darbojas savas karjeras dēļ.» Tā, lūk, šķita Gramši, raugoties no Milānas cietuma².

Uz šāda fona Mihelsa un itāliešu fašisma attiecības izskatījās daudz labākas, bet tas visdrīzāk liecina par itāliešu fašisma iecietību pret cilvēkiem «bez partijiskas piesaistes», kas padarīja arī Mihelsu iecietīgu – padarīja viņu par atbildības ētikas tīrasiņu eksemplāru tad, kad viņš «zinātniskā valstīdībā» atzīmēja fašistu paražu pazemot savus pretiniekus, liekot tiem iedzert rīcinelļu (izraisot cilvēkiem caureju)³, vai arī tad, kad viņš galvoja (teicās speciāli pētījis) par tikai 16 upuriem, turklāt kopā no abām pusēm 1920. gadā

¹ *Pfetsch F. R. Einführung in Person, Werk und Wirkung...* – S. XX, XXII. Mihelss kļuva par «Korporationswesen» profesoru «korporatīvā valstī», ar kādu iepazīstina tā laika Latviešu konversācijas vārdnīca: «K. v-i raksturo tas, ka tā neatzīst atomisko valsts uzbūvi ar centralizētu varu, bet pēc viduslaiku paraugiem mēģina sadalīt pavalstniekus atsevišķās grupās, resp. korporācijās, kas savukārt piedalās valsts varas realizēšanā sociālās apgādes, aroda, kulturālās, politiskās un saimnieciskās dzīves izveidošanā.» – IX. – R., 1933. – 17710. sleja.

² 1928. gada 30. janvāri Gramši dalījās iespaidos par Mihelsu vēstulē citam komunistam Džuzepem Berti, kura sodamērs aprobežojās ar izsūtīšanu uz laukiem: *Грамуи А. Избранные произведения в трех томах.* – Т. 2. *Письма из тюрьмы.* – М., 1957. – С. 61.

³ *Michels R. Socialismus und Fascismus...* – S. 313.

Turīnā, kad tur tika apspiests komunistu mēģinājums sākt varas sagrābšanu valstī, un atzina, ka «tas nav sevišķi iespaidīgs skaitlis uz varenā vēsturisko notikumu fona»¹.

Vai vardarbību drīkst nosaukt vārdā?

Ja Vēbers nebūtu nomiris 1921. gadā, tad vēlāk viņam pienāktos cildināt savu krietno skolnieku, kuru raksturo vislielākajā mērā «izkoptas spējas nenovērsties no dzīves realitātēm, tās iekšēji pieņemot un panesot»². Par Mihelsu šīs grāmatas pirmā izdevuma rakstīšanas laikā tā vēl nevar teikt. Kā raksta Momzens, grāmatas kritisko patosu attiecībā pret demokrātisko partiju vai demokrātiskajās partijās iedibināto sistēmu «vēl nosaka nevis labējā, bet gan radikāli demokrātiskā atskaites sistēma, sakņojoties anarhosindikālistu mācībā par sabiedrību, kas atbrīvota no kundzības. Taču no šādas kritikas var izaugt arī pretēja pārliecība, kā tas Mihelsa gadījumā patiešām notika»³. Proti, viņam «pakāpeniski veidojās prakses koriģēts uzskats par ideālistisko priekšstatu nerealizējamību, kas veda viņu no priekšstatiem par masu plebiscitāro pacēlumu uz pārliecību par Musolini stila plebiscitāro vadonību. «Cēzarisms vēl ir demokrātija» (54. lpp.) – ar šo formulu viņš savienoja divus pretējus kārtības principus, kuri abi šķietami vienādā mērā varēja pretendēt uz plebiscitāro leģitimāciju,» Momzena iesākto turpina Pfetšs⁴.

Citiem vārdiem sakot, 20. gados Mihelss varēja savu pagātni traktēt kā alarmistisku prognozi – mēģinājumu apturēt prognozējamo notikumu gaitu, taču procesu virzības varenais spēks deva

¹ *Michels R. Socialismus und Fascismus...* – S. 218.

² Vēbers M. *Politika kā profesija...* – 88. lpp.

³ *Mommsen W. J. Robert Michels und Max Weber...* – S. 207.

⁴ *Pfetsch F. R. Einführung in Person, Werk und Wirkung...* – S. XXXIII.

prognozes autoram iespēju apvērst savu tekstu no kritikas par apstiprinājumu savām paredzēšanas (sociologa) spējam.

Tas gan nenozīmē, ka Mihelsa apgalvojumi būtu kļuvuši par aksiomām, ar ko sākt jebkuru empīrisku pētījumu par politiskajām partijām. Drīzāk tie paši ir pārbaudei pakļaujami pieņēmumi.

«Attiecībā uz partijiskumu Anglijā Makkenzijs nonāk pie slēdziena, ka «oligarhijas dzelzs likums» gan nevar pretendēt uz «dzelzs» likuma lietojamību, bet ka tomēr oligarhizācijas tendences pamanāmas abās lielajās partijās. Arī Djuveržē šķiet, ka franču partijisms apstiprina oligarhizācijas tendences. Lomars saredz oligarhisko pozīciju nostiprināšanos kā partijisko birokrātiju abās lielajās federatīvās republikas partijās, un Maintzs nonāk līdz konstatācijai, ka to vietējās grupās un apgabalū organizācijās līdz ar «aparāta sastingumu, birokratizāciju un biedru apātiju» ir manāma «vadoņu grupas oligarhizācija».¹ «Angļu teorētiķis un labākais Mihelsa darbu zinātnis Deivids Bethems nonāk pie secinājuma, ka oligarhija kā Mihelsa arguments kopš paša sākuma nav politiski reālistisks.»²

Nekādas šaubas nerada Mihelsa paredzējums, ka viņa veiktās, kā viņš izsacījās, «vivisekcijas» rezultāti nu nekādi neapmierinās šīs sekcijas objektus. «Diez vai partija apjēgs šeit pausto, jo tam vienlīdz pretojas tiklab neko vērā neņemošais sentiments kā visu kalkulējošais egoisms,» Mihelss raksta par sociāldemokrātiem (355. lpp.), taču viņam nebija pamata rēķināties ar lieliem panākumiem arī pretējā nometnē. Viņš, lūk, nonāk pie slēdziena, ka «Vadonība ir nepieciešama parādība jebkurā sabiedriskās dzīves formā» (375. lpp.), bet iepriekš atzīmē, ka demokrātijas laikmets liek arī aristokrātam runāt «viņa domām pretējus vārdus – liek viņam kopā ar vilkiem gaudot pēc vairākuma» (51. lpp.) un vainot Mihelsu, ja vairākums netiek iegūts. Ne tikai «politiķis ielaižas .. darījumos ar sātanu, kurš glūn no katras vardarbības», kā brīdināja Vēbers³, bet

¹ Pfetsch F.R. *Einführung in Person, Werk und Wirkung...* – S. XXV – XXVI.

² Turpat, XXXVI.

³ Vēbers M. *Politika kā profesija...* – 87. lpp.

pietiek piesaukt vardarbību pat tīri teorētiskā manierē, lai tā kā džins izrautos no itin nevainīgās zāļu, sacīsim, no rīcinellās pudelītes un izraisītu neapturamu grēka darbu virkni.

Fakti nedod – fakti prasa struktūru

Viens no Mihelsa zinātniskās darbības aspektiem ir maniākā faktu vākšana, kuras dēļ viņam nācās žēloties savas grāmatas ievadā, ka «nācās atteikties no visa materiāla izmantošanas, ierobežot sevi tā, ka lielākā daļa priekšdarbu palika neizlietoti, atlasot no tiem tikai dažus fragmentus, kuri šķita vissvarīgākie. Ja pietiktu vietas un laika un ja tas nešķīstu izjaucam darba proporcijas, es būtu katru tēzveidīgi do to teikumu pamatojis ar vēl lielāku daudzumu vēsturisko piemēru» (34. lpp.).

Gandarījumam par faktu vākšanā ieliktajām pūlēm Mihelsam tika Ļeņina uzslava, ka «plāpīgais Mihelss», pat būdams «joprojām tikpat paviršs kā visos savos sacerējumos», mēdzot apkopot «vērtīgu materiālu»¹.

Mihelsa «paviršība» šeit nozīmē pretstatu Ļeņina dogmatismam jeb (uzspēlētai?) ticībai marksisma formulām, kurām Ļeņins un viņa sekotāji pakļāva jebkuru faktu atlasu un izskaidrošanu, kaut šķietami pārvarot problēmu, ka praktiski bezgalīgu sabiedriskās dzīves faktu daudzumu var piekārtot jebkurai tēzei, padarot šo tēzi izvēli par patvaļīgu, nejašu (paviršu) vai nopirktu (uzspiestu) procedūru.

Protams, ka Mihelss redzēja šo problēmu. «Mēs zinām, ka likums par oligarhijas vēsturisko nepieciešamību sākotnēji bija pamatots ar daudziem pieredzes dotiem faktiem. Kā jebkurš zinātnes likums, arī šis ir jāpamato ar empīriskajām zināšanām. Lai pārveidotu šā likuma pārsvarā deskriptīvo, attēlojošo raksturu un piesšķirtu tam analītiski

¹ Ļeņins V. I. *Imperiālisms un sociālisms Itālijā.* – Raksti, 21. sēj. – R., 1950. – 315. lpp.

izskaidrojošu spēku, ar kuru formulējumi vispār sasniedz likuma tiesības, ir nepieciešams ne tikai empīriski konstatējamās parādības padarīt pārskatāmas no nedaudziem redzes punktiem, bet arī izpētīt šo parādību rašanās cēloņus. Tieši tas bija mūsu darba uzdevums» (376. lpp.). Taču viņš nenosauca un nevarēja nosaukt nekādu cēloņsakarību ķēdi līdz «pirmcēlonim», kas atrastos ārpus cilvēka un cilvēku izveidoto grupu darbības raksturojumiem: ko nu nespēj filozofija un zinātne kopumā, to nespēj arī Mihelss. «Socioloģijas zinātnes uzdevums nebūt nav tik ļoti pūlēties ap sistēmu radīšanu, cik dalīties ar atziņām; ne tik ļoti atrast risinājumus – daudzas problēmas, ar kurām jādzīvo tiklab indivīdiem kā grupām, nemaz nepieļauj sevi atrisināt un vienmēr paliek «atklātas» šā vārda plašākajā nozīmē –, cik iespējami korekti izklāstīt vienā un pretējā virzienā ejošo tendenču, spēku un pretspēku materiālu jeb, īsāk sakot, visu sabiedriskās dzīves struktūru savijumu,» viņš atrunājas (33. lpp.).

Mihelsa nosauktās «struktūras» ir priekšnosacījums diskusijai par tām – sociālajās zinātnēs izmantojamu projekciju Vēbera priekšlasījumā «Zinātne kā profesija» nosauktajai **jēgai**, ar kuru ir jābūt apveltītai pasaulei, lai to varētu padarīt cilvēkiem «domājamu»¹. Eduards Ožiganovs iekļauj Mihelsu vairāku citu pētnieku vidū, kuri ir izveidojuši mums pieejamo sociālās dzīves «domājamību»: «19. gs. beigū un 20. gs. sākuma Rietumeiropas teorētiķi, tādi kā Vilfredo Pareto (Itālija), Makss Vēbers (Vācija), Emils Dirkhems (Francija) un Roberts Mihelss (Vācija) ir spēcīgi un neapšaubāmi ietekmējuši metodoloģiju un pamatprincipus lielam skaitam teorētisko disciplīnu mūsdienu buržuāziskās sabiedrības pētniecībā.»² Viņu «izejas pozīcijas iesniedzas iracionālajā, kur principiāli nav iespējama tādu vai citādu izziņas līdzekļu lietošana tā, lai iegūtu relatīvi noturīgus datus,» Ožiganovs pieskaras jau minētajai faktu bezgalības problēmai³.

¹ Vēbers M. Politika kā profesija... – 129. lpp.

² Ожиганов Э. Н. Западноевропейские основатели буржуазной теоретической социологии. Критический анализ концепций. – Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1978, Nr. 1. – 86. lpp.

³ Turpat, 88. lpp.

Teorētisko konstrukciju veidošanai būtiski nav fakti, jo to atrašana un pakārtošana jebkādi konstrukcijai ir pašsaprotama lieta, bet attiecības ar citām konstrukcijām. Pēc Ožiganova teiktā, iespējas attīstīt vārdoš artikulētu iracionalitāti nosauktie teorētiķi esot patapinājuši no Šopenhauera un Nīčes, bet jo sevišķi no psiholoģijas. «Politiskais process tika attēlots kā psihisko afektu un dziņu realizācijas rezultāts, kā tas jo sevišķi raksturīgi V. Pareto un R. Mihelsa koncepcijām,» uzsvēra Ožiganovs², kas bija jāsaprot kā Pareto un Mihelsa pieķeršana nozieguma vietā, jo toreizējā «kroņa marksisma» psiholoģijas sadaļā par zinātnes objektu tika atzīti Pavlova suņu nosacījuma refleksi (augstākās nervu darbības modeļi), bet «afekti un dziņas» skaitījās varbūt medicīnā (psihiatrijā) izmantojami trakonamu iemītnieku raksturojumi.

Mihelsa renegāta statuss liek pārbaudīt, cik pamatota bija viņa atkratišanās no sociāldemokrātijas tāpēc, ka marksistiem «nav ne mazākās sajēgas par valsts un pārvaldes tiesiskajiem un psiholoģiskajiem aspektiem. .. Kur sociālistiskā teorija ir ķērusies pie personiskās brīvības garantiju izstrādes, tur tas ir beidzies vai nu ar individuālanarhismu bez jebkādiem rāmjiem, vai arī ar tādiem ieteikumiem, kuri, par spīti ieteicēju labajiem nodomiem, padarītu individu par masu vergu» (368. lpp.).

«Krievmarksistiskās» psiholoģijas izveidošanos shematiski attēlo trīs personas un notikumi: 1) Ivans Sečenovs (1829 – 1905) ieguva «jaunās paaudzes domu valdnieka slavu» 1863. gadā ar darbu «Galvas smadzeņu refleksi», kurā «determinisma princips tika attiecināts uz tiem rīcības aktiem, kuri tiek veikti ar apzinātu gribu»²; 2) viņa sekotājs Vladimirs Behterevs (1857 – 1927) ierosināja pārdēvēt psiholoģiju par refleksoloģiju³; 3) Ivans Pavlovs (1849 – 1936) apsolīja, ka «galu galā fizioloģija izskaidros arī zemapziņas apgabala parādības (jo apziņas determinācija esot izskaidrota jau kopš Sečenova

¹ Ожиганов Э. Н. Западноевропейские основатели... – 92. lpp.

² Ярошевский М. Г. История психологии. – М., 1966. – С. 319.

³ Андреева Г. П. Социальная психология. – М., 1980. – С. 11.

laikiem – A. K.), un mēs iemācīsimies pareizi kvalificēt visus procesus, kādi risinās smadzenēs»¹.

Padomiskā psiholoģija tādējādi bija kļuvusi par galvas smadzeņu fizioloģiju līdzās kuņģa vai pēdas locītavu fizioloģijai, un šādā veidā pastāvēja līdz Padomijas sabrukumam. Nekādas šaubas nerada, piemēram, Filipa Basina apgalvojums, ka «krievu un tālāk padomju zinātnes pieeju «bezapziņas» problēmai nosaka .. tas, ka «bezapziņas» izpausmes ir pētāmas un ir jāpēta, pamatojoties uz to loģiku un tām kategorijām, kuras tiek izmantotas, pētot jebkuras citas smadzeņu darbības»². Šīs «loģikas» vizītkarte ir, lūk, kāds eksperiments ar suni: cauri tam laida iespējami stipru elektrisko strāvu un konstatēja, ka suns «plēsās laukā no eksperimentālās iekārtas, mētājās uz vienu pusi un otru pusi, skaļi kauca un rēja» – tātad uzvedās racionāli, kā teiktu Vēbers, taču vēlāk atkārtoja tādas pašas darbības arī tad, kad viņu ar strāvu nespīdzināja, bet viņa smadzeņu garozā izveidojās «hipnotiski», t. i., reālajai situācijai neatbilstīgi (suns nesaprot, ka Pavlovs tobrīd nenāk viņu spīdzināt) «šūnu stāvokļi». Eksperiments tika uzskatīts par pierādījumu, ka suņu vai cilvēku uzvedību nosaka tikai un vienīgi ārējā vide.³ Ja reakciju atbilstība videi nav

acīmredzama (ir neirotiska), tad tikai tāpēc, ka vide ir kādam sabojājusi smadzenes aprakstītajam eksperimentam līdzīgā veidā, bet smadzeņu bojājumu producētus procesus taču nevar saukt par politiskā procesa virzītājspēkiem.

Mihelsa novēlējums suņiem, aitām un cilvēkiem

«Suns» Pavlova eksperimentos ir eifēmisms, modelējot cilvēku dzīvi staļiniskajā Padomijā. Mihelsam pienākas kārtējās dividendes par spēju paredzēt saistību starp «tiesiskajiem un psiholoģiskajiem aspektiem» marksistu izfantazētajā valstī. Tās iemītņieku darbībai bija jābūt tikai un vienīgi refleksīvai atbildei, tas ir, fizioloģiskai reakcijai uz noteiktu kairinājumu, bet neatbilstība starp stimulu un reakciju tika izskaidrota ar «afektiem un dziņām» kā psihiskām slimībām.

Turpretī Mihelss norāda uz neiespējamību radīt marksistu teorētiskajām shēmām atbilstīgu sociālo vidi, kuras producētie stimuli pēc sava spēka būtu līdzvērtīgi cilvēku sugas evolūcijas noteiktajām dziņām, izdzīvošanai derīgajiem afektiem, vecajā sabiedrībā izstrādātajiem uzvedības stereotipiem, tradīcijām u. tml. likvidējamiem, pārveidojamiem vai varbūt ārstējamiem cilvēku uzvedības regulatoriem. Proti, jaunā sociālistiskā sabiedrība reāli var izveidoties uz jau esošo regulatoru bāzes, kuras sastāvdaļas varbūt būtu iespējams citādi nosaukt, bet ne likvidēt un ne būtiski pārveidot. Sociālisms, lūk, piešķirs, kā Mihelss paredzēja 1911. gadā, neaptverami liela sabiedriskā kapitāla pārvaldītājiem atbilstīgu daudzumu varas, kāda pienākas sava kapitāla privātpašniekiem un tādējādi pat kāpinās privātpašnieku instinktu atstāt uzkrātās bagātības mantojumā saviem bērniem (365. lpp.); šā instinkta spēku jaunajā sabiedrībā jau tobrīd parādīja tā izpausmes jaunās sabiedrības modelī – sociālistiskajās partijās, kurās, kā redzēja Mihelss, amatu īpašnieku «pārburžuāziskošanās iet vēja spārniem» (284. lpp.).

¹ Par šādiem Pavlova vārdiem liecina viņa skolēni: *Курцин И. Т. Критика фрейдизма в медицине и физиологии. – М., Л., 1965. – С. 251.*

² *Басин Ф. В. Проблема бессознательного. – М., 1968. – С. 28.*

³ *Курцин И. Т. Критика фрейдизма... – С. 106.* Ignoranci pret «afektiem un dziņām» kā psiholoģijas pamatnostādni, nevis dažu odiozu personu izraisītu pārpratumu, apliecina arī Merabs Mamardašvili: «Varam ņemt psiholoģijas grāmatu sējumus (saliksim tos kopā un iegūsim daudzstāvu nama apjomu) un – divaini gan – neatrast tur dažus jēdzienus, kuri patiešām no mūsu pašu veselā saprāta un ticamības viedokļa izšķir cilvēka likteni. Mēs, piemēram, uzzinām, ka kaut ko var aizmirst vai iegaumēt atkarībā no mnemonisko pēdu un asociatīvo procesu struktūras u. tml., bet jūs no tām neuzzināsiet, ka cilvēki atceras vai aizmirst tāpēc, ka viņi kaut ko mil vai ienīst.» – *Мамардашвили М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности. – Тбилиси, 1984. – С. 54.* Savukārt Žans Bodrijārs eksperimentos ar dzīvniekiem saskata kopīgo, ko uz Pavlovu varētu attiecināt tikpat labi kā uz Freidu vai Mihelsu, ciktāl visi nosauktie darbojas zinātnē un cēnās izspiest no pētījumu objektiem «objektivitātes principa apliecinājumu, par ko zinātne nekad nav pārliecināta,» ne tikai «ar skalpeli un elektrodiem», bet arī «ar hipotēzi par zemapziņu», «kas ļauj iedomāties vājprātu (un plašākā nozīmē ikvienu neparastu vai nenormālu reakciju) līdz bezjēdzībai paplašinātas nozīmes sistēmā». – *Bodrijārs Ž.* Simulakri un simulācija. – R., 2000. – 115. un 120. lpp.

Pirmais pasaules karš pierādīja, ka šķiriskās piederības ietekme uz ļaužu uzvedību ir daudz mazāka, nekā to sludināja marksisti un abi viņu terminoloģijā sarakstītie «*Zur Sociologie...*» varianti. Tas lika Mihelsam speciālos pētījumos akcentēt cilvēku nacionālās piederības lomu. Viņa no 1915. līdz 1928. gadam veiktā pētījuma rezultāti nāca klajā ar nosaukumu «Patriotisms», kas, kā izrādās, mēdz uzstāties sociālās un politiskās dzīves maskās. Piemēram: «Franču revolūcijas mantojums no sākta gala ir caurausts ar visu franču sociālistu akmenscieta ticību tam, ka Francijai piemīt glābējas misija.»¹

Pirmais pasaules karš bija parādījis, kur šāda misijas apziņa noved un kāpēc «nekas nav bistamāks cilvēcei par tās nacionālo sastāvdaļu ticību tam, ka tām jāpilda kāda īpaša misija, jo tā ir nekādai pārbaudei nepakļaujama patvaļa un visleknākā augsne psihozēm,»² bet Mihelss ar savu brīdinājumu nāca tad, kad līdz nākamajam pasaules karam bija atlicis apmēram tikpat daudz laika, cik bija pagājis kopš iepriekšējā kara.

Lai nu kas, bet ne Mihelss nākamā pasaules kara laikā būtu brīnījies par to, kāpēc cilvēku pieredze un brīdinājumi nav šo karu novērsuši. «Nācija ir gribas kopība. Nācija rodas tad, kad griba pārvar intelektu. Griba ietver sevī ne tikai esamību, bet arī jābūtību un tapšanu,» viņš rakstīja 30. gadu sākumā³. Tālāk viņš paskaidroja, ka intelekta nospiešana malā nav nekāda nācijas tapšanas momenta savdabība, bet gan tās funkcionēšanas veids, ja vien tai izdodas izcīnīt savu valsti un parādīt sevi kā «nobriedušu varas politikai»⁴. Šī politika nostāda valstis bezcerīgas izvēles priekšā: vai nu tūlīt beigt savu

¹ *Michels R. Der Patriotismus. Prolegomena zu seiner sociologischen Analyse. – München und Leipzig, 1929. – S. 17.*

² Turpat, 41.

³ *Michels R. Neue Polemiken und Studien zum Vaterlandsproblem. – Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. – Bd. 66, Heft 1. – 1931. – S. 109 – 110;* latviešu valodā tas tika izteikts 60 gadus vēlāk: *Atmoda – 1991. gada 13. martā. – 5. lpp.*

⁴ *Michels R. Neue Polemiken... – S. 111.* Valstij agresija ir nepieciešama, lai neļautu savai normatīvajai kārtībai deģenerēties «par tradicionālo kārtību, kādu ievēro arī kaķi». – *Kluinis A., Tarasovs V. Organizācijas iespējas laukos (VII). – Lauksaimniecība – 1990, Nr. 11. – 18. lpp.*

pastāvēšanu, kļūstot par kaimiņu teritoriālo ieguvumu, vai pašai kaut ko iegūt un sabrukt tad, kad tā vairs nespēj asimilēt savas jaunās provinces – svešķermeņus pēc valodas un dzīves izjūtas¹.

Mihelss paliek pie tā, ka izeja no šādiem labirintiem netiks dota nekādam kopumam – ne šķirām un ne tautām, ne valstiski organizētām ierēdņu un karavīru vienībām, ne kādu zinātņu vai filozofisko virzienu adeptiem un ne pūlim dziesmotās vai liesmotās demonstrācijās un ielu cīņās, bet to varētu atrast «cilvēks kā atsevišķs cilvēks», kurš «nav žetons ekonomiskajās spēlēs» un kura «dzīve ir nerimstoša cīņa starp ekonomiski uzspiestajām konsekvencēm un piederību noteiktai šķirai ar tās objektīvo interešu sfēru, no vienas puses, un, no otras puses, viņa «pāri» šķirām, t. i., viņpus šķiru un kastu nosacījumiem liktās miesas un asinīm, kas spēj uzjundīt kaislības un novirzīt cilvēku sāņus no ekonomiski dabiskā kārtā uzdotā ceļa un tiekties pēc paša atklātās saules. Turpretī masa, ja neņemam vērā psihozes, kurām gan tā ir jo sevišķi pakļāvīga, bet kuras, ja runājam par ekonomisko lauku, neturpinās ilgi, ir gan tikai žetons.² Nodarbošanās veids un tā izraisītās intereses padara gan garu, gan miesu atkarīgu no profesijas. Masas miesas un asinis nes savu, lai arī tikai tumši nojausto ekonomisko interešu dziņas uzlikto spiedogu līdzīgi aitām, kuras iezīmējis viņu kungs un saimnieks. Tas gan nepiešķir šim zīmogam patiesīgumu un mērķatbilstību, jo, tāpat kā spiedogs uz aitu mugurām, tas bieži ved pretim ziedoklim un nāvei,» mēs izlasīsim šajā grāmatā (253. lpp.).

¹ *Michels R. Neue Polemiken... – S. 116.*

² «Socioloģijā šķiet dabiski grupēt ļaudis pēc «neatkarīgajiem» mainīgajiem: vecuma, dzimuma, profesijas, izglītības. Katram sava loma ir jāspēlē gribot negribot.» – *Kluinis A. Socioloģiska aptauja pārvaldes procesā. – Padomju Latvijas Lauksaimniecība. – 1989, Nr. 9. – 45. lpp.*